

[https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-11\(30\)-79-87](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-11(30)-79-87)

Ольга Бутенко

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини, м. Умань, Україна,
<https://orcid.org/0000-0003-2763-185X>*

ДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ВИХОВАНOSTІ ГУМАННИХ ПОЧУТТІВ У ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Анотація. Стаття присвячена актуальній нині проблемі виховання гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами.

В основу експериментального дослідження лягли особистісно зорієнтований теоретичний підхід та низка системотворчих принципів: дитиноцентризму, цілісності, гуманізації, демократизації, диференціації й індивідуалізації, природовідповідності, наступності і послідовності, цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій, співпереживання, принцип аналізу власних і чужих вчинків.

З'ясовано, що вихованість гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами виявляється через інформаційно-змістовий, (опанування уявлень та знань про гуманність), емоційно-ціннісний (позитивне ставлення до змісту і проявів гуманних почуттів до інших та розуміння його мотивів) та поведінковий (здатність проявляти гуманність у діях та вчинках). Підставою для оцінки рівня вихованості гуманних почуттів у дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами стали когнітивний, емоційно-почуттєвий і діяльнісний критерії та показники до кожного з них.

Виявлено, що вихованість гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами проявляється на достатньому, задовільному та низькому рівнях.

Діагностичний етап, який проходив у трьох напрямках – робота з педагогами інклюзивних груп, робота з батьками, робота з дітьми з особливими освітніми потребами – дав підстави констатувати, що стан гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами можна характеризувати як недостатній.

Доведено, що потребує вдосконалення робота з підготовки вихователів закладів дошкільної освіти з інклюзивним навчанням до процесу виховання у дітей з особливими освітніми потребами гуманних почуттів; налагодження

роботи освітніх закладів із сім'ями з метою надання батькам допомоги у цьому процесі; розробка методики виховання гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: гуманні почуття, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивне навчання, виховання гуманних почуттів, рівні вихованості гуманних почуттів.

Olha Butenko

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the
Department of Psychology and Pedagogy of Child Development,
Pavlo Tychnya Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0003-2763-185X>*

DIAGNOSTIC TOOLS FOR STUDYING THE LEVEL OF HUMANE FEELINGS EDUCATION IN CHILDREN AGED 5-6 YEARS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract. The article is devoted to the current problem of raising humane feelings in children of 5-6 years old with special educational needs.

The experimental study is based on a personality-oriented theoretical approach and a number of systemic principles: child-centeredness, integrity, humanization, democratization, differentiation and individualization, naturalness, continuity and consistency, purposeful creation of emotionally enriched educational situations, empathy, and the principle of analyzing one's own and others' actions.

It has been found that the cultivation of humane feelings in children aged 5-6 years with special educational needs is manifested through information and content (mastering ideas and knowledge about humanity), emotional and value (positive attitude to the content and manifestations of humane feelings towards others and understanding of its motives) and behavioral (ability to show humanity in actions and deeds). The basis for assessing the level of humane feelings education in senior preschool children with special educational needs were cognitive, emotional, sensory and activity criteria and indicators for each of them.

It was found that the development of humane feelings in 5-6 year old children with special educational needs is manifested at sufficient, satisfactory and low levels.

The diagnostic stage, which took place in three areas - work with teachers of inclusive groups, work with parents, work with children with special educational needs – gave grounds to state that the state of humane feelings in 5-6 year old children with special educational needs can be characterized as insufficient.

It is proved that the work on training teachers of preschool education institutions with inclusive education for the process of raising humane feelings in children with special educational needs should be improved; establishing the work of educational institutions with families to assist parents in this process; developing methods for raising humane feelings in children aged 5-6 with special educational needs.

Keywords: humane feelings, children with special educational needs, inclusive education, education of humane feelings, levels of education of humane feelings.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена соціально-педагогічною значущістю та недостатньою теоретичною і методичною розробленістю проблеми виховання гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами. Це потребує вирішення комплексу завдань, зокрема – визначення компонентів, критеріїв, показників і дослідження рівня вихованості гуманних почуттів у дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психолого-педагогічна наука має вагомий напрацювання з проблеми виховання гуманної особистості. Аналіз праць учених засвідчив, що різноманітні аспекти проблеми досліджували видатні філософи, мислителі та педагоги різних країн та епох (В. Гегель, Г. Гельвецій, І. Герbart, О. Духнович, І. Кант, Я. Коменський, А. Макаренко, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, М. Стельмаховича, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.).

Грунтовним аналізом найважливіших психолого-педагогічних аспектів морального виховання відзначаються праці І. Беха, О. Богуш, О. Гордійчук, О. Докукіної, А. Залізник, О. Кошелівської, В. Мацулевич, Н. Мойсеюк, В. Руденка, Ю. Руденка, О. Скрипченко, М. Фіцули, К. Чорної, О. Шпака, Л. Шульги, П. Щербаня та ін.

Специфіка та закономірності морального становлення дошкільника, у тому числі виховання гуманних почуттів у дітей, стали предметом вивчення Л. Артемової, І. Бабій, Л. Врочинської, І. Княжева, О. Кононко, Г. Кошелевої, С. Ладивір, Л. Лохвицької, Т. Поніманської, О. Рябошапки та ін.

Положення про вирішальну роль сім'ї у розвитку дитини, залученні її до загальнолюдських цінностей обґрунтовано у працях І. Беха, Г. Ващенко, К. Журби, О. Захаренка, Я.-А. Коменського, Я. Корчака, О. Косарева, Т. Кочубей, Т. Кравченко, М. Машовець, І. Огієнка, Й. Песталоцці, Л. Повалій, В. Постоного, С. Русової, Ж.-Ж. Руссо, І. Сіданіч, К. Ушинського, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, О. Хромової та ін.

Різні аспекти побудови інклюзивного простору та особливостей професійної діяльності педагога в умовах інклюзії розкрито в працях В. Засенко, Л. Зданевич, А. Капської, А. Колупаєвої, О. Савченко, Т. Сак, В. Синьова, О. Столяренко, В. Ляшенко, А. Шевчук, М. Шеремет, Н. Шматко та ін.

Вагомий вклад у розвиток спеціальної освіти належить науково-педагогічну колективу кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (І. Бабій, В. Білан, І. Калиновська, М. Лемещук, І. Малишевська, А. Нікітенко, А. Слатвінська, Д. Хрипун, А. Цибулько, С. Цимбал-Слатвінська, О. Чепка, Л. Черніченко).

Мета статті – визначити компоненти, критерії, показники і схарактеризувати рівень вихованості гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж започаткувати експериментальну роботу, ми вважали за доцільне насамперед визначитися з концептуальними підходами до організації процесу виховання гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами.

У 80-х роках ХХ ст. у практиці педагогів, об'єднаних ідеями «педагогіки співробітництва» (Ш. Амонашвілі, В. Шаталов та ін.), з'явилися нові підходи до виховання підростаючого покоління, альтернативні панівному до цього часу нормативному (директивному) підходу, що зумовили поступовий перехід виховання із соціально зорієнтованого на особистісно зорієнтоване [5]. В останні роки ця модель виховання дітей набуває все більшого поширення (І. Бех, О. Богініч, Є. Бондаревська, Н. Гавриш, О. Кононко, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін.). У сфері дошкільної освіти особистісно зорієнтований підхід покладено в основу Стандарту дошкільної освіти – Базового компонента дошкільної освіти в Україні (2021).

Отже, за методологічне підґрунтя правитиме *особистісно зорієнтований теоретичний підхід* до організації процесу виховання гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами, що ґрунтується на принципах самоцінності особистості, глибокої поваги та емпатії до неї, врахування її індивідуальності тощо. Головним принципом організації виховної роботи закладу дошкільної освіти, згідно положення І. Беха, має бути принцип дитиноцентризму, що визнає пріоритет особистості дитини як суб'єкта виховання. Увесь виховний процес має мати за мету «формування гармонійної, всебічно розвиненої, життєво компетентної, неповторної особистості, здатної ціннісно ставитися до природи, предметного світу, людей, самої себе та свого життя» [1, с. 6]. Задля цього в закладі дошкільної освіти мають бути створені «комфортні, безконфліктні і безпечні умови для розвитку дитини в атмосфері взаємної довіри і поваги, відкритого і доброзичливого спілкування, неприпустимості застосування до неї фізичного і психічного примусу та авторитарного способу керівництва дитячим колективом» [1, с. 6]. Особливої актуальності цей підхід набуває в умовах інклюзивного освітнього закладу.

Орієнтуючись на окреслений теоретичний підхід щодо організації процесу виховання гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими

освітніми потребами, в основу започаткованого дослідження покладено низку вихідних принципів функціонування особистісно зорієнтованого підходу виховання: гуманізації та демократизації виховання; диференціації й індивідуалізації виховного процесу; природовідповідності виховання; наступності і послідовності; інтегративності; цілісності; цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій; співпереживання; принцип аналізу власних і чужих вчинків.

Враховуючи викладене вище, наступна робота передбачала: визначення компонентів, критеріїв, показників вихованості гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами; розробка діагностичного інструментарію для дослідження рівня вихованості гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами.

Зауважимо, що за основу взято адаптовану до мети дослідження авторську методику виховання у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до матері [2].

У структурі гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами було виокремлено *компоненти*, які органічно взаємопов'язані, взаємовпливають і взаємозумовлюють один одного: *інформаційно-змістовий* (опанування уявлень та знань про гуманність), *емоційно-ціннісний* (позитивне ставлення до змісту і проявів гуманних почуттів до інших та розуміння його мотивів) та *поведінковий* (здатність проявляти гуманність у діях та вчинках). Названі структурні компоненти стали основою для виокремлення *критеріїв* вихованості гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами – *когнітивного, емоційно-почуттєвого та діяльнісного*. Розробляючи показники до кожного з них, було враховано вікові та індивідуальні можливості дітей означеної категорії.

Когнітивний критерій дав змогу визначити рівні наявності у дітей з особливими освітніми потребами уявлень про гуманність; спроможність розуміти правильність вчинків однолітків та власних стосовно довколишніх; відповідність уявлень дітей про гуманність типовим проявами їхньої поведінки в реальних умовах життєдіяльності.

Емоційно-почуттєвий критерій ґрунтується на емоційно-почуттєвому ставленні дітей з особливими освітніми потребами до моральних норм; уміння орієнтуватися в основних емоціях та почуттях довколишніх, уміння їх визначати та адекватно реагувати на них; здатність відчувати та розуміти емоційний стан інших та причини, що можуть його викликати; ставлення до себе як найвищої цінності; здатність до емоційного співпереживання іншим; уміння усвідомлювати власні переживання та здатність керувати власними емоціями.

Діяльнісний критерій передбачає практичні дії, що відповідають морально-етичним нормам: уміння дитини з особливими освітніми потребами

надати безкорисливу допомогу в повсякденних ситуаціях та приймати її від інших; співвіднесення мотивів «хочу» і «потрібно»; уміння самостійно знаходити правильний вихід із ситуації, що передбачає гуманний вчинок стосовно інших; здатність давати мотивовану оцінку вчинкам стосовно інших.

На основі встановлених критеріїв та їх показників виявлено рівні вихованості гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами – *достатній, задовільний, низький*.

Подані вище теоретичні положення стали вихідними позиціями констатувального (діагностичного) та формувального етапів дослідження процесу виховання гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами.

Діагностичний етап проходив у трьох напрямках: робота з педагогами інклюзивних груп, робота з батьками та робота з дітьми з особливими освітніми потребами.

Перший напрям – *робота з педагогами* закладів дошкільної освіти з інклюзивним навчанням передбачав вирішення завдань:

- визначення уявлень педагогів про виховання гуманних почуттів та необхідності його виховання у дітей з особливими освітніми потребами;
- аналіз методів, що застосовуються педагогами в умовах інклюзивного закладу дошкільної освіти для виховання у дітей з особливими освітніми потребами гуманних почуттів.

Методами роботи з педагогами було обрано анкетування, аналіз педагогічної документації, бесіди та спостереження за педагогічною діяльністю.

Результати діагностичного обстеження педагогів засвідчили їхнє неналежне ставлення до виховання гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами; відсутність систематичної та планомірної педагогічної роботи зі стимулювання процесу виховання гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами; недосконале вміння визначати виховний потенціал різних видів діяльності та ігнорування у використанні комплексу адекватних методів та прийомів.

Наступним напрямом констатувального етапу дослідження була *робота з батьками*, що передбачала вирішення завдань:

- виявлення уявлень батьків про виховання у дітей гуманних почуттів;
- виявлення особливостей сімейного виховання та батьківсько-дитячих взаємин;
- аналіз стилю спілкування батьків з дітьми та його впливу на виховання у дітей з особливими освітніми потребами гуманних почуттів.

Робота з батьками є важливою, досить складною частиною дослідження. Для реалізації цього напрямку передбачалося використання комплексу таких методик: анкетування, адаптоване до мети нашого дослідження проективне інтерв'ю О. Захарова і В. Рибаківа [7], бесіди та спостереження.

Узагальнюючі результати роботи з батьками дають підстави констатувати, що батьки потребують психолого-педагогічної допомоги щодо виховання у дітей з особливими освітніми потребами гуманних почуттів. Нажаль, є батьки, які характеризуються не лише невмінням, а й небажанням займатися вихованням своїх дітей, перекладаючи повністю це на освітній заклад. Такі батьки потребують особливої психолого-педагогічної допомоги.

На наше переконання, причинами, що знижують ефективність виховання гуманних почуттів у дітей з особливими освітніми потребами в умовах сім'ї і закладу дошкільної освіти є наступні: освітня діяльність педагогів носить несистематичний і безсистемний характер; відсутність виховання гуманних почуттів у дітей з особливими освітніми потребами; одноманітність і недостатня ефективність форм та методів у процесі виховання гуманних почуттів у дітей з особливими освітніми потребами; відсутність взаємопроникнення суспільного та родинного виховання у процес виховання гуманних почуттів у дітей з особливими освітніми потребами.

Наступним завданням експериментальної роботи було дослідження рівня вихованості гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами за кожним показником визначених критеріїв (когнітивним, емоційно-почуттєвим та діяльнісним).

Таблиця 1

Критерій	Показники	Завдання для дітей
Когнітивний	наявність у дітей уявлень про гуманність;	бліц-питальник
	спроможність розуміти правильність вчинків однолітків та власних стосовно довколишніх;	Дидактична вправа «Закінчи історію»
	відповідність уявлень дітей про гуманність типовим проявами їхньої поведінки в реальних умовах життєдіяльності.	спостереження за дітьми
Емоційно-почуттєвий	уміння орієнтуватися в основних емоціях та почуттях довколишніх, уміння визначати їх та адекватно реагувати на них;	дидактична вправа «Який у мами настрій?»
	здатність відчувати та розуміти емоційний стан інших та причини, що можуть його викликати;	дидактична гра «Чому так сталося?»
	ставлення до себе як найвищої цінності; здатністю до емоційного співпереживання іншим; уміння усвідомлювати власні переживання та здатність керувати власними емоціями.	«Малюнок сім'ї» (адапована до мети дослідження проєктивна методика «КМС – кінетичний малюнок сім'ї» (Р. Бернс, С. Кауфман)

Продовження Табл.1

Діяльнісний	здатність давати мотивовану оцінку вчинкам стосовно інших;	дидактична гра «Добре-погано»
	уміння дитини надати безкорисливу допомогу в повсякденних ситуаціях та приймати її від інших; співвіднесення мотивів «хочу» і «потрібно»;	ситуації морального вибору
	уміння самостійно знаходити правильний вихід із ситуації, що передбачає гуманний вчинок стосовно інших; здатність давати мотивовану оцінку вчинкам стосовно інших.	«Як би я вчинив?»

Рівні вихованості гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами за кожним критерієм дали змогу визначити три вихідні рівні вихованості гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами: *достатній, задовільний і низький*. Середній коефіцієнт було отримано шляхом поділу суми коефіцієнтів кожного критерія на їх кількість.

Узагальнені дані щодо рівнів вихованості гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами подано в таблиці 2.

Таблиця 2

Рівні вихованості гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами, %

Рівні / Групи	Експериментальна група (ЕГ)	Контрольна група (КГ)
Достатній	18,1	17,4
Задовільний	42,4	40,0
Низький	39,5	42,6

Як засвідчують дані таблиці 2, діти здебільшого продемонстрували задовільний (42,4 % дітей ЕК і 40,0 % дітей КГ) та низький (39,5 % дітей ЕК і 42,6 % дітей КГ) рівні вихованості гуманних почуттів у дітей. До достатнього рівня нами віднесено 18,1 % дітей ЕК і 17,4 % дітей КГ.

Висновки. Підсумовуючи результати констатувального етапу експериментальної роботи, зауважимо, що стан вихованості гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами можна схарактеризувати як недостатній. Потребує вдосконалення робота з підготовки вихователів закладів дошкільної освіти з інклюзивним навчанням до процесу виховання у дітей з особливими освітніми потребами гуманних почуттів; налагодження роботи освітніх закладів із сім'ями з метою надання батькам допомоги у цьому процесі; розробка й апробація експериментальної

моделі та методики реалізації педагогічних умов виховання гуманних почуттів у дітей 5-6 років з особливими освітніми потребами.

Література:

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : Наук.-мет. посібник / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с
2. Бутенко О. Теорія і методика виховання у дітей 5-6 років шанобливого ставлення до матері : монографія / Ольга Бутенко ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Вид. 2-ге, перероб. і виправл. – Умань : Видавець «Сочінський М. М.», 2021. – 216 с.
3. Врочинська Л. І. Виховання гуманної поведінки дітей старшого дошкільного віку у процесі взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.08 / Врочинська Людмила Ігорівна. – Рівне, 2008. – 233 с.
4. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі : навч. посібник / О. В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський : Аксиома, 2009. – 308 с.
5. Гордійчук О. Є. Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.07 / Гордійчук Оксана Євгенівна. – Чернівці, 2008. – 280 с.
6. Колупаєва А. А. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навч.-метод. Посібник / А. А. Колупаєва. – Харків : Вид-во «Ранок», 2019. – 304 с.
7. Трубавіна І. М. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками : науково-метод. матеріали для працівників соціальних служб, учителів, соціальних педагогів, студентів педагогічних вузів / Трубавіна І. М. – К. : УЦДССМ, 2000. – 88 с.

References:

1. Bekh, I. D. (1998). Osobystisno zoriyentovane vykhovannya [Person-centered education]. Kyiv: IZMN [in Ukrainian].
2. Butenko, O (2021). Teoriya i metodyka vykhovannya u ditey 5-6 roktiv shanoblyvoho stavlennya do materi [Theory and methodology of educating children of 5-6 years old to have a respectful attitude towards their mother]. Uman': Vydavets' «Sochins'kyu M. M.» [in Ukrainian].
3. Vrochinskaya, L. I. (2008). Vykhovannya humannoyi povedinky ditey starshoho doshkil'noho viku v protsesi vzayemodiyi doshkil'noho navchal'noho zakladu ta sim'yi [Education of humane behavior of senior preschool children in the process of interaction between preschool educational institution and family]. (Dis. kand. ped. nauk). Rivne [in Ukrainian].
4. Gavrilo, O. V. (2009). Osoblyvi dity u zakladi i sotsial'nomu seredovishchi [Special children in the institution and social environment]. Kam'yanets'-Podil's'kyu : Aksioma [in Ukrainian].
5. Gordiychuk, O. Ye. (2008). Moral'ne vykhovannya molodshykh shkolyariv zasobamy etnopedahohiky [Moral education of junior schoolchildren by means of ethnopedagogy]. (Dis. kand. ped. nauk). Chernivtsi [in Ukrainian].
6. Kolupayeva, A. A. (2019). Navchannya ditey z osoblyvymy osvitimy potrebamy v inklyuzyvnyy srede [Teaching children with special educational needs in an inclusive environment]. Kharkiv : Vyd-vo «Ranok» [in Ukrainian].
7. Trubovina, I. M. (2000). Zmist ta formy prosvitnyts'koyi roboty z bat'kamy: naukovometod. materialy dlya pratsivnykiv sotsial'nykh sluzhb, uchyteliv, sotsial'nykh pedahohiv, studentiv pedahohichnykh vuziv [Content and forms of educational work with parents : scientific and methodological materials for social service workers, teachers, social workers, students of pedagogical universities]. Kyiv : UTSDSSM [in Ukrainian].